

Die hallischen Schöffebücher aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, bearb. von Dan S a t o, Kyoto University Press, Kyoto 2018, ss. XIV + 98 + 383.

Halle (Saale) funkcjonowało wprawdzie w wiekach średnich „w świetle i cieniu Magdeburga” (Halle im Licht und Schatten Magdeburgs. Eine Rechtsmetropole im Mittelalter, red. H. Lück, Halle 2012), ale i samo odegrało, dając w 1235 r. wzorce normatywne i ustrojowe Środku Śląskiej, ważną rolę w transferze tzw. prawa niemieckiego na wschód; ukształtowała się w ten sposób śródzemia odmiana prawa magdeburgskiego, określana poprawnie jako Halle-Neumarkter Recht (H. Lück, Halle-Neumarkter Recht, w: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, t. II, Berlin 2009, s. 671-673). Fakt ten niewątpliwie uzasadnia ponadregionalne zainteresowanie dziejami sądownictwa i kultury prawnej Halle, czego nowy przykład stanowi prezentowana edycja późnośredniowiecznych ksiąg ławniczych tego miasta przygotowana przez japońskiego badacza Dana Sato. Wykłada on historię prawa na Uniwersytecie Kyoto, a doświadczenie zawodowe zdobywał także w trakcie kilkuletnich pobytów stypendialnych w Niemczech, w katedrach cenionych znawców Zwierciadła saskiego – u Heinera Lücka w Halle oraz Evy Schumann w Getyndze. Warto wspomnieć, że w maju 2016 r. wygłosił on również wykład na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod znaczącym tytułem: Dlaczego także w Japonii studiuje się historię prawa europejskiego?

W Halle funkcjonowały dwa sądy ławnicze, osobne dla dzielnic Bergstadt (Berggericht) i Tal (Talgericht). Po pierwszym z nich zachowało się 7 tomów średniowiecznych akt ławniczych, które przechowywane są obecnie w miejscowej Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt¹. Zostały one częściowo opublikowane w latach 1882-1887 przez zasłużonego wydawcę źródeł saskich, Gustava Hertela (Die Hallischen Schöffebücher, cz. 1-2; urywki publikował już w połowie XVII w. miejscowy sołtys Johann Christoph von Dreyhaupt). Edycja G. Hertela objęła zapiski z lat 1266-1460 (początkowy plan zakładał jako datę końcową rok 1500), jednak od 1442 r. (czyli od k. 136 księgi nr 5) drukowane były jedynie w coraz skromniejszym wyborze (96% zapisek z 1442 r., 15% z lat 1450-1455 i 7% z lat 1456-1460 – wstęp D. Sato, s. 55, 63). Co więcej, G. Hertel nie tylko nie podał wyraźnie kryteriów doboru materiału, ale nawet nie uprzedził nigdzie czytelników o zmianie metody w końcówce swej edycji. Zdaniem japońskiego Wydawcy (wstęp, s. 49-52), jego poprzednika przy doborze wpisów interesowała głównie historia lokalna, informacje o rodzinach mieszczańskich czy topografii miejskiej, nie docenił i nie przewidział on jednak potrzeb badań językowych (proces wypierania języka dolnoniemieckiego przez górnoniemiecki) i historyczno-prawnych (wobec znaczenia Halle dla transferu prawa niemieckiego na tereny Łużyc, Czech i Polski, ważne jest dokładne poznanie jego praktyki prawnej). D. Sato wykazał również, że wydane w wyborze zapiski często mogą być niewłaściwie zrozumiane, ponieważ zostały one pozbawione kontekstu – opisane w nich sprawy pojawiają się przecież także w pominiętych wpisach. Braki te skłoniły japońskiego badacza do ponownego sięgnięcia do rękopisów i pełnego wydania not z lat 1442 i 1450-1460 (a więc drugiej części księgi 5 i całej księgi 6). Przy tej okazji, co również należy pochwalić, postanowił on opublikować także najmłodszą ze średniowiecznych ksiąg ławniczych (nr 7) zawierającą wpisy z lat 1484 i 1501-1504 oraz krótki dodatek z 1542 r. Tytuł omawianej edycji, informujący o wydaniu ksiąg z drugiej połowy XV i pierwszej połowy XVI w., choć w zasadzie poprawny, to nie jest zatem jest zbyt precyzyjny.

Publikację otwiera krótka dwujęzyczna, japońsko-niemiecka, przedmowa (s. VII-XI), po której następuje wyczerpujący wstęp (wersja japońska na s. 1-40, niemiecka na s. 41-80). Obok historii badań nad i z wykorzystaniem ksiąg ławniczych Halle przedstawione zostały tu pokrótce status prawny miasta (należało ono do arcybiskupa magdeburgskiego) oraz ustrój i kompetencje ławy. Dalej omówione zostały rękopisy (ze szczególnym uwzględnieniem opracowywanej po raz pierwszy księgi nr 7), zarówno pod względem kodykologicznym (ustalenie niekompletności rękopisów w obecnej formie, czytelne schematy układu składek), jak i przede wszystkim historyczno-prawnym; D. Sato na podstawie analizy zapisek z lat 1442-1504 zauważa tu chociażby rosnące znaczenie sądu sołtyśa (odbywał się co 2 tygodnie, podczas gdy ława zbierała się 3 razy w roku i tylko *pro forma* zatwierdzała jego rozstrzygnięcia), rolę pisma (dowód z dokumentu i innych ksiąg urzędowych, kierowanie pism do sądu) czy fachowych pełnomocników (ze stopniami uniwersyteckimi). Udział osób wykształconych w postępowaniu miał wpływać od początku XVI w. również na przemianę języka księgi nr 7 i coraz częstsze stosowanie uczonej, łacińskiej terminologii prawnej. W końcowej części wstępu (s. 78-80) D. Sato przedstawił

¹ Już po wydaniu omawianej pracy księgi te zostały zdigitalizowane: nr 1 (1266-1325): <<https://digital.bibliothek.uni-halle.de/id/1773676>>; nr 2 (1308-1369): <<http://dx.doi.org/10.25673/35248>>; fragmenty z 1301 r. pochodzące zapewne z księgi nr 2 (niewspominane przez D. Sato): <<http://dx.doi.org/10.25673/36134>>, <<http://dx.doi.org/10.25673/36135>>; nr 3 (ok. 1355 – ok. 1385): <<http://dx.doi.org/10.25673/35951>>; nr 4 (1383-1424): <<http://dx.doi.org/10.25673/35084>>; nr 5 (1425-1442 i 1450-1455): <<http://dx.doi.org/10.25673/35869>>; nr 6 (1456-1460), <<http://dx.doi.org/10.25673/35251>>; nr 7 (1484, 1501-1504, 1542): <<http://dx.doi.org/10.25673/35249>>. Zob. B. Pfeil, Katalog der deutschen und niederländischen Handschriften des Mittelalters in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle (Saale), t. I, Halle (Saale) 2007, s. 33-43, a także hasło Halle w bazie danych Index Librorum Civitatum, <<https://www.stadtbuecher.de/stadt/114600>> i <<https://www.stadtbuecher.de/de/stadtbuecher/deutschland/sachsen-anhalt/halle-saale/pdf>>, gdzie zebrano możliwie kompletny inwentarz wszystkich rozproszonych ksiąg miejskich oraz dotyczącą ich literaturę i netografię, w tym do bazy danych Handschriftencensus, <<https://handschriftencensus.de>>. D. Sato nie wykorzystał żadnej z tych baz, a także części z wskazanych tam pozycji bibliograficznych.

zasady edycji i indeksów, które w możliwie dużym stopniu nawiązywać miały do reguł przyjętych przez G. Hertela (tzw. Hallische Regeln). Szczegółowo omówiono tu m.in. zasady transkrypcji (celem D. Sato było jednak „możliwie wierne” oddanie znaków stosowanych w podstawie) oraz zapisu wielkich i małych liter. Dodatki do wstępu stanowią konkordancja numerów zapisek w wydaniach J.Ch. Dreyhaupta, G. Hertela i D. Sato (s. 82-83) oraz wykaz sołtysów i ławników z lat 1473-1505 (s. 84-98).

Zasadniczą część publikacji stanowi oczywiście edycja źródłowa (s. 1-383 drugiej paginacji arabskiej, której zastosowanie jest całkowicie niezrozumiałe). Składa się na nią 1196 zapisek z k. 136-212 księgi nr 5 (s. 3-141 II), 626 z księgi nr 6 (s. 183-256 II) i 550 z księgi nr 7 (s. 279-383 II). Razem mamy zatem 2372 noty. Wpisy dotyczą, jak zwykle przy aktach ławniczych, głównie obrotu nieruchomościami, zeznań długów i kwestii spadkowych (umowy o dziedziczenie i testamenty). Warstwa edytorska wydawnictwa nie budzi zastrzeżeń: przy notach wydanych wcześniej przez G. Hertela zawsze umieszczony jest numer zapiski w jego edycji, noty składające się na jeden proces powiązane zostały odsyłaczami, a na marginesach umieszczono informacje o foliacji rękopisów oraz rozwiązania padających w tekście dat (jest to nadzwyczaj wygodne i eleganckie rozwiązanie). W żywej paginie edycji podaje się daty roczne (to przyspiesza przeszukiwanie pracy). Nie jest natomiast wygodne dla czytelnika, że dla każdej z ksiąg zastosowano odrębną numerację wpisów, a co za tym idzie – każda posiada też własny zestaw indeksów. Mamy więc po trzy indeksy osobowe (s. 142-168 II, 257-270 II, 356-370 II), topograficzne (s. 168-170 II, 271-272 II, 370-372 II) i, co zawsze cenne, rzeczowe (s. 171-180 II, 272-278 II, 372-383 II). Zauważyć warto, na co wskazuje już sama objętość indeksów miejscowych, że w księgach rzadko występują osoby spoza Halle. Próżno też szukać w nich tu osób związanych z Polską – z pewną dozą niepewności można wskazać tu jedynie Martina Pole, określonego jako gość w zapisce nr 43 księgi 5 (1442), oraz mieszkającego w Halle Hansa Krakawa, występującego w zapiskach nr 148 i 149 księgi 7 (1502); może tu jednak chodzić o osobę czy rodzinę wywodzącą się nie z Krakowa, a np. z nieistniejącego już Krakau w Saksonii. Dla naszych historyków znajomość Halle ma jednak znaczenie ze względu na jego wcześniejsze związki z Polską i Prusami (zob. T. Jasiński, Uwarunkowania lokacji Poznania, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, Poznań 2005, s. 167-172).

Edycja Dana Sato, choć niewolna od wad (jak braki w wykorzystaniu literatury i baz danych, rozproszone indeksy), stanowi istotne wydarzenie naukowe. Dopełnia ona bowiem dziewiętnastowieczny zamysł G. Hertela i sprawia, że badacze będą mieli od teraz do dyspozycji pełen korpus zapisek ze średniowiecznych ksiąg ławniczych Halle. Będzie to stanowić niewątpliwie fundament dla dalszych badań nad regionalną historią prawa i sądownictwa miejskiego w dawnej Rzeszy oraz nad jego transmisją. Winna ona również stanowić inspirację dla polskiej historiografii, gdzie tak często spotykamy ze zjawiskiem nieukończonych projektów edytorskich (*vide* cykl konferencji *Editiones sine fine*) czy skargami na niedociągnięcia dawnych wydawnictw źródłowych.

Adam Kozak (Poznań)

<https://orcid.org/0000-0002-7601-5298>